

HUMANİTAR VƏ SOSİAL ELMLƏR

İLHAM MƏMMƏDZADƏ – 70 DÜNYANIN RASİONAL DƏRKİNDƏ FİLOSOF MÖVQEYİ

Zeynəddin Şabanov

fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu, aparıcı elmi işçi, Azərbaycan

zeynaddin.shabanov@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4102-6250>

Azərbaycan fəlsəfə elminin görkəmli nümayəndəsi, cəmiyyətdə baş verən sosial hadisə və prosesləri dərin rəşional düşüncələri əsasında analiz edən dəyərli ziyalı, maraqlı fəlsəfi mühakimələri ilə tanınmış alim, bacarıqlı təşkilatçı, təcrübəli pedaqoq, AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun direktoru, fəlsəfə elmləri doktoru, professor İlham Məmmədzađə 70 illik həyat yolunda şərəflə addımlamaqdadır. İndiyədək 155-dən çox sanballı məqalə, 9 dərslük və monoqrafiyanı ərsəyə gətirən filosof yaradıcılığında həyatın, elmin, təbiətin, vətəndaş cəmiyyəti və hüquqi dövlətin, insanlığın, etikanın, multikulturalizmin, tolerantlığın, siyasi etikanın, bioetikanın, fəlsəfə tarixinin, kulturologiyanın, politologiya, qloballaşmanın, müasir fəlsəfənin aktual problemlərinə dair araşdırmalar aparmış, öz münasibətini bildirmiş, fərqli baxışlar sərgiləmişdir. O, Türkiyə, Rusiya, Ukrayna, Çin, Yunanıstan, Slovakiya, Fransa, Polşa, İtaliya, Macarıstan, İsveçrə, Belarus və s. ölkələrdə keçirilən simpozium, konfrans, konqreslərdə etika, fəlsəfə, politologiya və mədəniyyət problemləri üzrə elmi məruzələrlə çıxış etmiş və dünyanın aparıcı Elmi Mərkəzlərində mühazirələr oxumuşdur.

Filosof öz yaradıcılığında dəfələrlə Qərb fəlsəfəsi və etikasının təhlilinə müraciət etmişdir. Onun N.Makiavelliyə həsr olunmuş əsərləri Rusiyanın və İtaliyanın elmi mərkəzlərində yüksək qiymətləndirilib, müasir İtalyan və Fransız fəlsəfəsi haqqında məqalə və kitabları elm ictimaiyyəti tərəfindən maraqla qarşılanıb. Burada spesifik cəhət ondan ibarətdir ki, qeyri-Avropa mədəniyyəti, o cümlədən Azərbaycan filosoflarının istifadə etdikləri bir çox konseptlər Qərb filosofları tərəfindən əsaslandırılmışdır.

Filosof qloballaşma, informasiya texnologiyalarının hökmranlığı dövründə fəlsəfənin aktuallığının xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini yazır. İ.Məmmədzađə bununla bağlı məsələləri geniş diapazonda şərh edir. Fəlsəfənin aktuallığını onun necə dərk olunmasında, ona olan tələbatın necə izah edilməsində, onun özünün müasir dövrü nə dərəcədə düzgün təfsir etməsində görür. Filosoflar üçün fəlsəfə, ilk növbədə, ona görə aktualdır ki, o, qədim tarixə malik elm kimi başa düşülür və bir çoxları digər elmlərin ondan qopub ayrılaraq meydana çıxdığını xatırlayır. Fəlsəfənin digər elmlərlə qarşılıqlı əlaqələri aktual məsələlərdən biridir, bu problemin qoyuluşu fəlsəfənin elm üçün aktual olduğunu təsdiq edir, fəlsəfənin elmlərlə qarşılıqlı münasibətlərinin təhlili isə həm digər elmlərlə məşğul olan alimlərə, həm də filosoflara mühakimə yürütmək üçün geniş imkanlar yaradır.

Filosof fəlsəfəni elm adlandıraraq qeyd edir ki, fəlsəfə dünyaya özünəməxsus idraki, tarixi və şəxsi münasibəti ilə fərqlənən spesifik elmdir. İ.Məmmədzađə fəlsəfənin müəyyən qədər təbiət elmləri ilə bağlı olduğunu söyləsə də, ictimai elmlər içərisində fəlsəfənin əhəmiyyətini xüsusi vurğulayır. Fəlsəfə dünyanın rəşional dərkinə, insan azadlığının rəşional azadlığına can atır.

Alim Hegelə istinad edərək fəlsəfəni yüksək mədəniyyətin bir hissəsi adlandırır. Belə ki, Hegel də fəlsəfəyə yüksək qiymət verərək onu mədəniyyətin qanı adlandırır. Mədəniyyət insanların fəvqəlbioleji fəaliyyət, davranış və ünsiyyət proqramlarının mürəkkəb sistemi kimi anlaşıla bilər. Bu proqramlar biliklə, ideallarla, etik normalarla, davranış modelləri ilə əlaqədirlər. Fəlsəfə həm də mədəniyyətin elə bir hissəsidir ki, o yeni ideallar, dünyagörüşü mənalarını, davranış standartları və modellərini generasiya etməklə mədəniyyəti dəyişdirmək imkanlarına malikdir. Fəlsəfə mədəniyyətin özünüdərk məqamıdır. Fəlsəfə anlayışlara yeni mənalar, yeni anlamlar yükləməklə mədəniyyətin bir bütövlük və sistem kimi dərkinə modelləşdirmiş olur.

Alim fəlsəfənin ictimai və humanitar elmlərlə qarşılıqlı əlaqələri məsələsinin öyrənilməsinə həm fəlsəfənin özü, həm də cəmiyyət üçün faydalı hesab edir. Azərbaycan dünyaya açıqlıq şəraitində transformasiya, müasirləşmə, vətəndaş cəmiyyətinin milli təşəkkülü vəziyyətindədir. Gerçəkliyin mürəkkəbləşməsi prosesinin baş verməsini, bu işə həmişə idrak, şüur, yaradıcılıq, filosofluq etməyin növləri, əxlaq, siyasət və elmdə müxtəlif differensiasiyalar (ayrılmalar, fərqlənmələr) və əlaqələr nəinki mütəxəssislər üçün, hətta idarəetmə ilə məşğul olanlar, fəal mövqeyə malik vətəndaşlar üçün maraqlı olduğunu söyləyir.

Alim fəlsəfə tarixinin millətin mədəniyyəti üçün, milli özünüdərk inkişaf etdirilməsi üçün lazım olduğunu bildirir. Fəqət fəlsəfə yalnız fəlsəfə tarixindən ibarət deyil və bundan başqa, müasirliyi müəyyən dərəcədə anladan keçmişin dərindən dərk edilməsinə nail olmaq mümkün deyil. R.Rorti də belə hesab edirdi ki, filosoflar keçmişin obrazlarına yalnız ədəbiyyəti dərk etmək ümidləri kəsildikdən sonra müraciət ediblər. Gələcək və keçmiş yalnız indiki zamanın başa düşülməsinin tamamlayıcısıdır. Bu günün fəlsəfəsinə yiyələnmək fəlsəfə tarixinə də yeni aktualıq keyfiyyəti verir.

İ.Məmməd zadə qeyd edir ki, fəlsəfə təkcə fəlsəfə tarixi demək deyildir, müasirliyin müəyyən anlamına yiyələnmədən keçmişin dərkində dərinləşmək mümkün deyildir. Filosoflar gələcəyin obrazlarına yalnız ədəbiyyətin dərkinə olan ümidlərini itirdikdən sonra müraciət etdilər. Gələcək və keçmiş yalnız indinin anlamının istiqamətini müəyyən edir. İndinin fəlsəfəsinə yiyələnmək fəlsəfənin tarixinə və aktuallığına yeni keyfiyyət gətirmiş olur. Bəzi klassiklərimizdən imtina etməyimizə baxmayaraq keçmiş hələ də xətti təsəvvür olunur. Keçmiş barədə təsəvvürlərin tamlığı alternativ yanaşmalara, o cümlədən bəzi klassiklərin mətnlərinin yenidən nəzərdən keçirilməsinə ehtiyac hiss olunur. Bu mədəni və tarixi kontekstin əhəmiyyətinin daha geniş aşkarlanmasına, dövrlərin dəyişməsi konseptlərini, biliklə hakimiyyətin qarşılıqlı əlaqəsinin və s. aydın təsəvvürünə xidmət edəcək. Belə ki, keçmişin indi üçün əhəmiyyəti barədə fəlsəfədə çoxlu maraqlı məsələlər yazılıb, lakin bizə keçmişin dərki baxımından indinin əhəmiyyətini də anlamaq gərək olur.

Müasirliyi anlamadan, biliklərin necə qavranılmasına tənqidi yanaşmadan inkişaf edən fəlsəfəyə, fəlsəfə tarixinə nail ola bilməyəcəyik, yəni o, ehkamalar toplusuna çevriləcəkdir. Fəlsəfə o zaman müasir və aktual olur ki, öz mühakimələrini yoxlayır, keçmişin mətnlərinin interpretasiyasının və yenidən oxunmasının bizim həm indi, həm keçmiş və həm də gələcəklə bağlı anlamlarımızı dəyişdirdiyinin fərquində olur.

Alim bildirir ki, filosof fəlsəfənin universal xarakterinə, XX əsr Qərb fəlsəfəsinin özünün ən yaxşı nümunələrində dərk etdiyi və bizim hələ yaxın düşmədiyimiz, lakin anlamalı olduğumuz məsələlərə etinasız yanaşmamalıdır. Çağdaş dövr dərk olunmadan, biliklərin necə əldə olunduğuna tənqidi münasibət göstərilmədən inkişaf edən fəlsəfə, fəlsəfə tarixi mövcud ola bilməz, o, ehkamlar yığınınə çevrilə bilər. İ.Məmməd zadə vurğulayır ki, fəlsəfə öz müddəalarını yoxlayan zaman, keçmişin mətnlərinin təfsir və təkrar təfsirinin həm indinin, həm keçmişin və hətta gələcəyimizin tərəfimizdən dərk olunmasını dəyişdirdiyi başa düşülən zaman müasir və aktual olur. Belə ki, məsələ, bizim ictimai şüurumuz üçün idealların böyük əhəmiyyəti var, amma bu gün aydın olur ki, onlar

dəyişkən, müvəqqəti və keçicidir. Bu halı filosof olduqca çətin, mürəkkəb və hətta ağırlı məsələ adlandırır.

Etika və dinin qarşılıqlı əlaqələrinə münasibət bildirən alimin fikrincə, bir zamanlar etika və dini əxlaq hökm sürürdü, buna görə də filosoflar Kainat və Mütləq olanın əbədi ədaləti barəsində fikirlərə üstünlük verirdilər, sonra fizika, biologiya, iqtisadiyyat yüksəldi, elə buna görə də «pozitiv fəlsəfə» üstünlük təşkil etməyə başladı və biliyin prioritet təşkil etdiyi dövr başladı. Əsas odur ki, heç də hər bir bilik hər hansı iyerarxiyanın dəyişkənliyini müəyyən və izah edə bilmir. Beləliklə, özün tənqidi yanaşmağa qadir olan xüsusi biliyə, bilik və elm, bilik və hakimiyyət arasında xüsusi münasibətlərin yaradılmasına ehtiyac formalaşır. Burada söhbət həm də ayrı-ayrı biliklərin, nailiyyətlərin əsl dəyərini əks etdirən fəlsəfi bilikdən gedir.

Filosof əmindir ki, əxlaq cəmiyyət üçün olduqca vacibdir. Konkret hallarda isə əxlaqın tələb və normalarının pozulması baş verir. İnsanların bəzən etik mühakimələrə etibar etməməsinin səbəbləri üzərində düşünərkən bildirmək lazımdır ki, fəlsəfi etika keçmişdə həmişə real praktikada, mənəvi tərbiyə sahəsində iştirak edirdi. Təəssüflə qeyd etmək olar ki, hazırda o etibarını və mövqelərini itirməkdədir.

Filosof əxlaq və şüurun fəaliyyətinin konkret nəticələrə çevrildiyini söyləyir. Lakin bu onların roluna əhəmiyyət verməmək, onların cəmiyyətə təsir mexanizmləri barəsində düşünməmək üçün səbəb deyil. Fəlsəfə tarixi, elə fəlsəfənin özü də, insanların nə haqda düşündüklərini, nəyə can atdıqlarını və onların düşüncələrinin maddi olanların yaradılmasına necə gətirib çıxardaraq yenidən bərpa etməsini lazım bilir. Platonun, Aristotelin, Nizaminin və b. əsərlərini oxuya bilirik, lakin onları təfsir edənləri də başa düşmək, öz dövrlərinin anlamı kontekstində onların ideyalarına fikir vermək lazım olduğunu söyləyir.

Alim tanınmış politoloq S.Hantinqtonun geniş əks-səda doğurmuş «Sivilizasiyaların toqquşması» əsərinə münasibət bildirərək söyləyir ki, əsər mümkün olan toqquşmadan xilas olmaq yollarının nədən ibarət olduğunu dərk etmək cəhdini göstərdi. Filosofun fikrincə, bu kitab qlobal siyasət fəlsəfəsindən, qarşılıqlı əlaqələrdən bəhs edir və onların risklərini dərk etməyə çağırır, bu əsər dünyanın üzləşə biləcəyi təhlükələrdən xəbər verir. Buna görə də filosof fəlsəfə tarixi ilə yanaşı sosial fəlsəfənin də böyük əhəmiyyətə malik olduğunu qeyd edir. Bütün fəlsəfə sosial fəlsəfəyə münəvər olunur, çünki bütün risklər müasir dövrdən qaynaqlanır, buna görə də fəlsəfənin bütün qalan digər istiqamətləri, cərəyanları, sahələri ona tabe olmalıdır.

Bu gün cəmiyyəti sosial fəlsəfədən başqa sosiologiya, siyasi elmlər və s. öyrənir. Bunu müsbət hal hesab edən alimin fikrincə, onlar cəmiyyət haqqında informasiya təqdim edir, lakin təcrübədən alınan məlumatları təhlil etmək üçün həmin bu iş fəlsəfə cəlb edilməlidir. Anlamaq lazımdır ki, təcrübəyə dair məlumatlar natamam bilikdir, onları keyfiyyətli surətdə yenidən dərk etməyə, müxtəlif məlumatları və Fukonun ifadəsini başqa cür desək, «söz və şeyləri» müqayisə etməyə yalnız fəlsəfə qadirdir. Filosof məlumatları kəmiyyətə müqayisə edərək bu fikrə gəlir ki, müxtəlif elmlərin verdiyi məlumatlardan faydalanmaq lazımdır, bunu işi isə, yəni fənlərarası tədqiqatlar dili olmağı, yalnız fəlsəfə bacara bilər. Xüsusi bir dil kimi o, həm politoloqlar, həm kulturoloqlar və s. tərəfindən anlaşılacaq ola bilər və anlaşılmalıdır.

Bir halda ki, sosial fəlsəfə və daha geniş götürsək, fəlsəfə ictimai elmlər arasında əlaqələndirici bənd kimi çıxış edə bilər, o, qloballaşma, müasirləşmə, milli inkişaf ilə bağlı olan bütün məsələlərin «yoxlanılabilən» olmasına imkan yaratmalıdır. Mürəkkəb gerçəklik sosial fəlsəfədən fərdiyyət mühitinə nüfuz etməyi, onu anlamağı, bundan başqa, müasir qloballaşma və modernləşmə əsrinin xüsusiyyətlərini daha dərinləndirən dərk etməyi, milli və fərdi identiklik, metafizika və s. bu kimi anlayışları yenidən mənalandırmağı tələb edir. Və bu mənada o, həm digər fəlsəfi, ictimai və humanitar elmlər üçün, həm də cəmiyyətin özü

üçün aktual olaraq qalır. Əlbəttə, sosial fəlsəfə haqqında düşüncələr bizi fərdi, tək olanın yeni rollarının axtarışına, bu işdə etika, estetika, aksiologiya və fəlsəfi antropologiya və genderin faydalı ola biləcəyinin dərk olunmasına gətirib çıxarır.

Filosof bildirir ki, əgər sosial fəlsəfə cəmiyyətin ideoloji problemlərinə laqeyd yanaşrsa, onda onun özü artıq inkişaf etmir, cəmiyyət ictimai ilə əlaqəni itirir, əvəzində isə təbii, ictimai şüurun arxaikləşməsi prosesi güclənir. Bundan başqa, söhbət tək-cə həmin biliklərin yayılmasından yox, həm də biliklərin alınması və dərk edilməsindən, onların yoxlanılmasından gedir və yalnız bu mənada şüura təsir məsələsi aktuallaşır.

Milli dövlət, milli identiklik hazırda dövrün çağırışlarına universal cavab kimi çıxış etməkdədir. Bildirək ki, postsovet ölkələrinin xalqları Avropaya nisbətən öz identikliklərinin axtarışlarına daha çox vaxt ayırırlar. Əslində isə Avropadan kənar dünyada milli identikliyin formalaşması və inkişafı onunla bağlıdır ki, milli identiklik, fundamentə dövlətin müstəqilliyin qoyur və bu səbəbdən də müasirliyin çağırışlarına cavab verməklə, vəhdətləşən dünyada millətin gələcəyinin modern layihələndirilməsini həyata keçirə bilər. İ.Məmmədşadənin fikrincə, etnik və dini identiklik milli identikliyin bir hissəsidir. Milli identikliyin mərkəzində müstəqil dövlət, vətəndaşların öz dövlətçiliyini yaratmaq, möhkəmləndirmək və inkişaf etdirmək bacarığı və qabiliyyəti durur. Xalqın tarixi onun vətəndaşları üçün yalnız o halda əhəmiyyətlidir ki, orada dövlətçiliyin və milli müstəqilliyin təşəkkülü yollarının vurguları doğru yerləşdirilmişdir. Filosof bildirir ki, Azərbaycan xalqının milli identikliyinə, milli ideyanın və müvafiq milli ideoloji bazisin formalaşması və inkişafı, tarixə yeni baxış qismində fəlsəfənin köməyi ilə milli-mədəni kontekstdə anlaşılmalıdır.

Öz növbəsində Azərbaycan xalqının milli identikliyinə, müvafiq milli özünü dərkənin inkişafı etnik və konfessional komplementarlığı əsaslanmaqdadır.

Hər bir ideologiyanın nə zamansa tükənəcəyini bildiren filosof, hansısa bir ideologiyanın tükənməsini mədəniyyətə zərbə adlandırmayaraq XX əsrdə bu məsələlərin mahiyyətinin M.Fuko, Y.Habermas, S.Hantinqton, F.Fukuyama tərəfindən ətraflı tədqiq edildiyini vurğulayır. Diskurs və hakimiyyətin qarşılıqlı münasibətləri problemlərini, diskursiv təcrübələrin mümkün transformasiya tiplərinin təhlilini, müasirləşmə və milli özünüdərk, qloballaşma və liberal şüur və s. arasında qarşılıqlı əlaqə məsələlərini daha dərinə araşdırıldığını söyləyir. Belə məsələlərin hazırda Azərbaycanda, Avropa ölkələrində, Türkiyədə, Rusiyada və ABŞ-da da müzakirə edilməsini zəruri hal hesab edir. Onun fikrincə, S.Hantinqtonun «Biz kimik?» Amerikalı milli identikliyinə çağırışları adlı əsəri həmin məsələlərin dərk olunmasına həsr edilib. Bu sahədə yerli fəlsəfi ədəbiyyatda milli ideologiya, fəlsəfə və ictimai elmlərin qloballaşma şəraitindəki problemlərinə həsr edilmiş və cəmiyyətdə qızğın müzakirə və mübahisələrə səbəb olmuş əsərlər özgünlüyü ilə seçilməlidir.

Filosof tanınmış ABŞ alimi F.Fukuyamanın məşhur «Tarixin sonu» əsərinin liberal ideologiyanın təşəkkülü xüsusiyyətlərinə, liberal demokratiya prinsiplərinin izahına, onun bugünkü dünyada üstünlük təşkil etməsinin səbəblərinə həsr olunduğunu, amma onun «Amerika yol ayrıcında», «Böyük uyğunsuzluq» adlı əsərlərinin liberal ideologiyanın zəif cəhətlərinin üzə çıxarılması ilə bağlı olduğunu söyləyir. O, Fukuyamanın ideologiya məsələlərinə yanaşmasındakı bu fərqləri ona görə qeyd edir ki, ictimai, siyasi, mədəni və iqtisadi inkişafın mürəkkəbləşməsi və sürətlənməsi prosesləri ideologiya, ictimai reallıq, cəmiyyət, insanın gələcəyinin qarşılıqlı münasibətləri xüsusunda təhlil və düşüncələrin əhəmiyyətinin dərk olunmasına gətirib çıxarır.

Sosial münasibətlər müxtəlif insanlar tərəfindən onların bunu dərk edib-etmədiklərindən asılı olmayaraq yaradıldığını bildiren filosof qeyri-müəyyənliyin, riskin artdığını, lakin yeni imkanların da yarandığını bildirir. Yeri gəlmişkən, həmin proses bu və ya digər dərəcədə bütün ölkələrdə gedir, amma bəziləri imkanlardan istifadə edir, elmə, ideologiyaya səmtləşmənin

köməyi ilə riskləri azaldır, başqaları isə qloballaşma və modernləşmənin müxtəlif variantlarına qarşı mübarizə apararaq ictimai həyat prosesinin fərdiləşməsini dayandırmağa çalışırlar. Məhz fərdiyyət müxtəlifliyi həm ideologiyanın, həm də müasir fəlsəfənin qarşısında daha ciddi tələblərin qoyulmasına səbəb olur. Onlar müxtəlif fərdiyyət tiplərinə səmtləşməli, müraciət etməli olaraq sonunculara müxtəlif davranış modelləri təklif etməlidir. Buna görə də sosial fəlsəfədən, bütün sosial elmlər blokundan söz gedən zaman hakimiyyət və cəmiyyət, fəlsəfə və ideologiya, ənənəvilik və innovasiyalar, yeniliklər arasında əlaqələrin yeni metod və formalarını tapmaq tələb olunur ki, fərd və onun daxil olduğu müxtəlif birliklər cəmiyyət bilik, elm və etibara, inama əsaslanmış olsun.

Bu kontekstdə İ.Məmmədzadə etiraf edir ki, çox vaxt «azad» fəlsəfə, politologiya, sosiologiya professorlarının köməyi ilə müxtəlif ideologiya modelləri yaradan Qərbin vətəndaş cəmiyyəti dövləti həddindən artıq ağır ideoloji yükəndən azad edir, onun ideoloji və digər əsaslarına təhlükə yaratmır. Vətəndaş cəmiyyətinin yenidən təşəkkül tapmağa başladığı ölkəmizdə isə bu vəzifə dövlət-vətəndaş cəmiyyətinin hazırlığına universal institusional siyasi və mədəni cavabdır.

Filosofun fikrincə, XX əsrin ən tanınmış filosoflarının həqiqətin nisbi olduğuna, bir-birini istisna edən fikirlərin plüralizminə yönəlikliyi klassik fəlsəfənin yalnız bəzi baza kateqoriyalarının (mütləq subyekt) inkarına gətirib çıxarır, amma, məsələn, fənlərarası tədqiqatların, linqvistik məkanın, mətnlərin və s. müqayisəli araşdırmalarının inkişafına kömək edir. Hələ də insan və cəmiyyət arasında mütləq vəhdəti axtarıb tapmaq üçün indiki insan artıq seçim azadlığı şəraitində yaşayır, o, bir çox məsələlərdə müstəqildir, lakin müxtəliflikdə, fərqlərdə birliyin, ümumiliyin əleyhinə deyil. Hər bir mədəniyyət təhlükələrdən ehtiyat edir, onun qorxuları təzələnilir və ya fərdlərə sirayət edir. Buna görə də filosof, bir tərəfdən, fərd kimi onlardan çəkinir, digər tərəfdən, onların səbəblərini üzə çıxarmalı, onların aradan qaldırılması yollarını göstərməlidir. Bunun üçün o, özünün və cəmiyyətin qarşısında sualların verilməsi və onlara cavab tapılmasının metodologiya və metodlarını göstərir. Həm də ki, söz fərdiyyətdən getdikdə filosof psixologiya, sosial psixologiya və sosiologiyanın, söhbət cəmiyyətdən getdikdə isə kulturologiya, politologiya və sosiologiyanın köməyindən faydalanır.

Filosofun fikrincə, institusional yenidənqurmanın deyil, həm də alimlərin dünyanın elmi mərkəzləri ilə əlaqələrinin genişləndirilməsi, inkişaf etdirilməsi, yeni elmi yanaşma və tendensiyaların axtarışlarını da ehtiva etməlidir. Elm inkişaf etdikcə yeni prioritetlər üzə çıxır. Filosof qeyd edir ki, prioritetlər həmişəlik, dəyişməz olmur, onları dəqiqləşdirmək, təshih etmək, genişləndirmək yaxud məhdudlaşdırmaq lazım gəlir. Belə ki, elmdə ənənəvilikdən uzaqlaşmaq çətinidir, ondan imtina etmək ağırdır, lakin inkişaf yenilik, novatorluq tələb edir. Prioritetlərin əvəzlənməsi ciddi problemlər doğurur. Dissiplinar tədqiqatlardan multidissiplinar araşdırmalara necə keçmək, bu zaman hansı metoddan istifadə etməyin lazım olduğunu bilmək zərurət kəsb edir.

Hazırda süni intellekt problemi ilə bir sıra elmlər dərindən maraqlanır, onun öyrənilməsini öz predmetinə daxil edir. Qeyd edək ki, tədqiqatçı və mütəxəssislər süni intellektə bağlı 350 minə yaxın layihə üzərində işləyiblər. Son illər bu istiqamətdə işlər daha da intensivləşərək daha da genişlənilib. Süni intellekt indi fərdi və sosial həyatın əsasında dayanır desək, yəqin ki yanılmarıq. Belə ki, artıq süni intellekt insan həyatının dərinliklərinə baş vurur, onun həyat tərzinin, dəyərlərinin, dünyagörüşünün, strateji məqsədlərinin, düşüncəsinin, maraqlarının dəyişilməsinə səbəb olur.

Filosofları da süni intellektin mahiyyəti, onun şüur və təfəkkürlə münasibəti, intellekt və süni intellekt arasındakı fərq məsələləri düşündürür. Ondən istifadənin fəlsəfəni necə dəyişdirdiyi, hansı problemləri aktuallaşdırdığı və bunun nəticəsində fəlsəfənin də dəyişməsinin şahidi oluruq. Süni intellekt bir kompüter sistemləri və

proqramlarına, qeyri-səlis və qeyri-konkret məlumatlar əsasında işləmə və nəticələrə, biliklərdən istifadə və onların toplanmasına aid ideyalara, rəqəmsal texnologiyalara, tədrisə, yəni insan intellektinin funksiyalarının əvəzlənməsi deyilən proseslərə aid olan bütün məsələlərdir. Filosofların bəziləri, rəqəmsallaşmanın, kompüterləşmənin və internetin mənəvi dəyərlərə vurduğu zərərlərdən də çox danışırlar. Doğrudur, belə hallar vardır. Amma hər məsələ ölçü daxilində gözəldir. Ölçüyə əməl edilsə problemlər intişar etməz. Belə məsələlərin təhlili bizə fəlsəfinin və digər elmlərin hansı istiqamətdə inkişaf edəcəyini və onların hansı funksiyalarına diqqət yetirməyin zəruri olduğunu müəyyən-ləşdirməyə və proqnozlaşdırmağa imkan verəcəkdir.

Süni intellekt məsələsi İ.Məmmədzaadənin də son dövrlər çox müraciət etdiyi sahələrdəndir. O, öz tədqiqatlarında süni intellektin problem kimi bariz surətdə ifadə olunmuş fəlsəfi və etik aspektinin olduğu, onun və o cümlədən Lütifzadənin qeyri-səlis məntiqinin elm fəlsəfəsi üzrə araşdırmaları dərinləşdirməyə, onun mənti-qindən, ideyaları, materialları məcmusundan elm fəlsəfəsi və tarixində, o cümlədən fəlsəfə tarixində, fəlsəfinin digər sahələrində istifadə edilməsi ilə məşğul olmağa imkan verəcəyi dərk edilir. Bu problemə fəlsəfi yanaşma onun yalnız aşkar olunmasının deyil, həm də tətbiq edilməsini və bunun nəticələrinin başa düşülməsini, həmçinin bunun fəlsəfinin özünü necə dəyişdirəcəyi barədə düşünməyi nəzərdə tutur. Filosof bildirir ki, süni intellektin ictimai və humanitar fənlərdə yaratdığı imkanlar, onların təkmilləşdirilməsi, fənlərarası araşdırmaların inkişafı və nəticələrin yoxlanılması üçün yaratdığı şərait barədə düşünmək lazımdır. Bununla belə, alim qeyd edir ki, daha çox məntiq və epistemologiya ilə məşğul olan filosoflar süni intellekt məsələsinə diqqət yetirməyin üstünlüyünü önə çəkməklə fəlsəfinin obyektinin hüdudlarının genişləndirirlər.

Dövlətimiz tərəfindən filosofun əməyi qiymətləndirilmiş, fəxri fərmanlarla təltif edilmiş, mükafatlandırılmışdır. Rusiya Elmlər Akademiyasının nüfuzlu nəşrlərinin redaksiya heyətinin üzvlüyünə qəbul edilmiş filosof həm də “Dünya alimləri sülh uğrunda” beynəlxalq hərəkatının fəal üzvlərindən biridir.

İnstitutun beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsinə də xüsusi diqqət yetirir. Belə ki, İlham Məmmədzaadənin peşəkar rəhbərliyi altında institutun Türkiyə, Rusiya, Özbəkistan, Çin, İtaliya, Fransa, Bolqarıstan, İran, Belarus kimi ölkələrin elmi mərkəzləri ilə sıx əməkdaşlığı yaranıb.

İ. Məmmədzaadənin təşəbbüsü ilə hər il Bakıda və Moskvada “Əliyev qiraətləri” təşkil olunur, burada nüfuzlu alimlər fikir mübadiləsi aparır, ideyalarını irəli sürür, sosial-siyasi və ictimai-mədəni hadisə və proseslərə münasibət bildirirlər. Rusiyanın fərqli ensiklopediyalarında məqalələrin müəllifi kimi də postsovet respublikaları üçün tanınmış ziyalıdır. Müxtəlif ölkələrdə keçirilən Dünya Fəlsəfə Konqreslərində Azərbaycan elmini yüksək səviyyədə təmsil etmiş, maraqlı və aktual mövzulara alimlərin diqqətini yönəldə bilmişdir.

İlham Məmmədzaadə onlarla fəlsəfə doktoru və elmlər doktorunun yetişməsində səyini əsirgəməmiş, onlara Azərbaycan elmini ləyaqətlə təmsil etməsi üçün zəruri təkliflərini vermiş, yol göstərmişdir. İnanırıq ki, filosof öz zəngin yaradıcılığını daha da dərinləşdirəcək, yeni fəlsəfi fikir və ideyalarını bölüşərək elmimizin sonrakı inkişafına töhfələrini verəcəkdir.

***ƏMƏK VƏ SOSIAL MÜNASİBƏTLƏR JURNALININ REDAKSIYA HEYƏTİ
PROFESSOR İLHAM MƏMƏDZADƏNİ 70 İLLİK YUBİLEYİ MÜNASİBƏTİLƏ
ÜRƏKDƏN TƏBRİK EDİR. YUBİLYARA SAĞLAM ÖMÜR, GÖZƏL HƏYAT TƏRZİ
VƏ ELMİ FƏALİYYƏTİNDƏ UĞURLAR ARZULAYIR.***